

УДК 330.362

СТАЦЫЯНАРНЫЯ СТАНЫ ТАВАРНА-ГРАШОВАЙ ГАСПАДАРКІ

М.І. ЯГОРАНКАЎ*Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны тэхнічны
універсітэт імя П.В. Сухого», Рэспубліка Беларусь***Е.М. КАЗАКОВА***ЗАТ «Гомельэнэргасэрвіс», Рэспубліка Беларусь***М.М. СТАРАДУБЦАВА***Гомельскі дзяржаўны медыцынскі інстытут,
Рэспубліка Беларусь*

При встрече с неизвестным всегда возникают опасения, и лучший способ их побороть состоит в том, чтобы посмотреть, как это новое работает, что оно умеет делать и почему это ему удается.

Ян Стюарт [1, с. 6]

Уводзіны

Істотныя дасягненні, якія маюцца ў актыве сучаснай тэарэтычнай эканомікі, адносяцца ў асноўным да мікраэканомікі. Тэорыя макраэканомікі, гэта значыць тэорыя развіцця нацыянальнай і сусветнай таварна-грашовых гаспадарак, знаходзіцца ў цяперашні час у крызісным стане, фактычна ў тупіку. Аб гэтым сведчаць катастрафічныя вынікі перабудовы эканомікі ў постсавецкіх краінах, асабліва ў Расіі [2]. Выявілася, што як расійская (у асобе вядучых вучоных-эканамістаў), так і сусветная (у асобе эканамічных дарадчыкаў з прамыслова развітых краін і сусветных фінансавых арганізацый) эканамічная навука не ў стане прапанаваць мадэль развіцця, на аснове якой можна было б распрацаваць болей ці меней здавальняючы план рэфармавання расійскай эканомікі, дакладней эканомікі вялікай дзяржавы. Рэфармаванне эканомікі малых дзяржаў накіраванае ў Чэхіі, Эстоніі і т.п. залежыць ад многіх другарадных (пабочных) фактараў, а метады і вынікі рэфармавання іх эканомікі не могуць разглядацца як узор для другіх, асабліва вялікіх дзяржаў (напрыклад, Украіны і Расіі). Расійскія вучоныя-эканамісты загаварылі аб неабходнасці распрацоўкі новай эканамічнай парадыгмы [3].

У гэтых умовах асабліва актуальным з'яўляецца пошук залежнасцей, звязваючых фундаментальныя характарыстыкі таварна-грашовай гаспадаркі (скорасць абарачэння грошай, маса грошай ва абарачэнні, аб'ём і цэны тавараў) з улікам рэальных умоў яе функцыянавання (вытворчасці тавараў, стану рынку і г. д.).

Раўнанне абмену таварна-грашовай гаспадаркі $pV = MT$ (1) [4, с. 45; 5, с. 260], дзе p – узровень цэн тавараў; V – аб'ём іх выпуску; M – колькасць (маса) грошай ва абарачэнні; T – скорасць абарачэння грошай, шырока выкарыстоўваецца эканамічнай тэорыяй і практыкай ужо болей ста год. Яно носіць імя Фішэра [6, с. 187], але было апісана яшчэ Марксам у першым томе «Капіталу», выдадзеным у 1867 годзе [7,

с. 115], калі Ірвінг Фішер як раз і нарадзіўся. Нягледзячы на такі «сталы ўзрост» пытанне аб тыпе таварна-грашовай гаспадаркі, якому гэта раўнанне адпавядае, чамусьці ніколі не абмяркоўвалася і не абмяркоўваецца. Моўчкі прымаецца, што раўнанне (1) апісвае рэальную, дакладней існуючую таварна-грашовую гаспадарку. Але гэта нікім і ніколі не было навукова абгрунтавана.

Аналіз раўнання (1) паказвае, што яно не ўлічвае два важнейшыя факты існуючай таварна-грашовай гаспадаркі – недасканаласць канкурэнцыі (манапалізаванасць рынку, эканамічную несвабоду) і вытворчасць тавараў пры дапамозе сродкаў вытворчасці, гэта значыць, асаблівых, спецыяльных тавараў, вартасць якіх адразу (прадметы працы), або паступова (сродкі працы) пераносіцца на вартасць выпускаемых спажывецкіх тавараў. Такім чынам, раўнанне (1) апісвае вельмі ідэалізаваную таварна-грашовую гаспадарку.

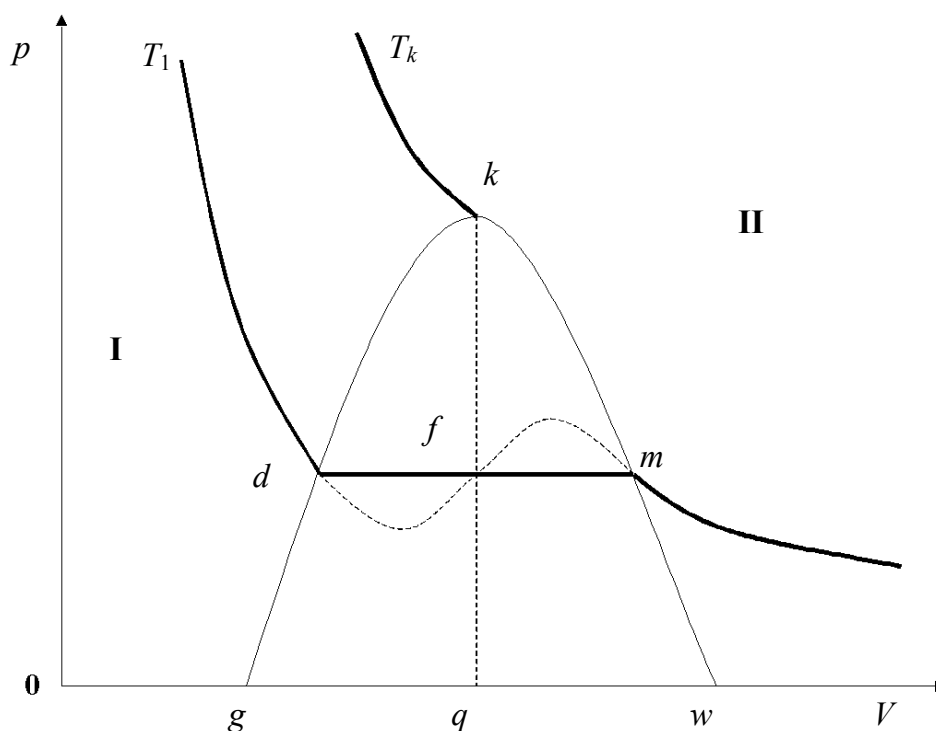
Мэтай нашага артыкула з’яўляецца пошук заканамернасцей, якія звязваюць фундаментальныя характарыстыкі рэальнай (існуючай) таварна-грашовай гаспадаркі з улікам недасканаласці канкурэнцыі і факта вытворчасці тавараў пры дапамозе сродкаў вытворчасці.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

Калі абазначыць аб’ём сродкаў вытворчасці праз « b », то $(V - b)$ будзе аб’ёмам спажывецкіх тавараў. Чым болей ступень манапалізаванасці таварна-грашовай гаспадаркі, тым меней выпускаецца і прадаецца тавараў. У першым прыбліжэнні ступень манапалізаванасці, дакладней звязаны з манапалізаванасцю аб’ём выручкі пры продажы тавараў можна прыняць роўным a/V , дзе « a » – пастаянная велічыня. Адсюль вынікае, што манапольная састаўляючая цаны спажывецкіх тавараў будзе a/V^2 (цана, як вядома, з’яўляецца першай вытворнай ад выручкі па аб’ёму продаж і залежыць ад агульнай колькасці прадаваемых тавараў, у тым ліку і сродкаў вытворчасці). Адпаведна раўнанне рэальнай таварна-грашовай гаспадаркі можна запісаць у выглядзе: $(p + a/V^2)(V - b) = MT$ (2), дзе p – узровень цэн спажывецкіх тавараў на свабодным рынку. Адзначым, што аб’ём (V) можна разглядаць не толькі як колькасць тавараў, а таксама і як колькасць працоўнага часу (напрыклад, гадзін, дней і г.д.), які затрачаны на вытворчасць тавараў. У апошнім выпадку « p » будзе з’яўляцца цаной адзінкі затрачанага часу пры ўмове продажу тавараў на свабодным рынку (паказчык грамадска неабходнай працы, канкурэнтаздольная цана), а вынікам эканамічнай несвабоды таваравытворцаў будзе галоўным чынам памяньшэнне канкурэнтаздольнасці (якасці) і адпаведна цаны (p) тавараў.

Па сэнсу параметр « b » характарызуе незалежнасць (эканамічную свабоду) таваравытворцаў, а « a/V^2 » – залежнасць (несвабоду). Гэтыя характарыстыкі знаходзяцца ў дыялектычнай сувязі, таму яны ўваходзяць у раўнанне (2) як узаемазалежныя параметры (сумножнікі), а не як простыя складнікі. Такі ўлік « b » і « a/V^2 » якасна змяняе раўнанне абмену (1). Адпаведна раўнанню (2) таварна-грашовае гаспадарка ў адрозненне ад раўнання (1) можа існаваць мінімум у трох стацыянарных станах, два з якіх з’яўляюцца ўстойлівымі (стабільнымі), а адзін – няўстойлівым (нестабільным, пераходным паміж двума стабільнымі станами) (мал. 1). Раўнанне (2) можна перапісаць у прыведзеным выглядзе: $(p_{np} + 3/V_{np}^2)(3V_{np} - 1) = 8T_{np}$, дзе p_k , V_k і T_k з’яўляюцца адпаведнымі параметрамі ў крытычнай кропцы « k » (мал. 1), а $p_{np} = p / p_k$, $V_{np} = V / V_k$, $T_{np} = T / T_k$.

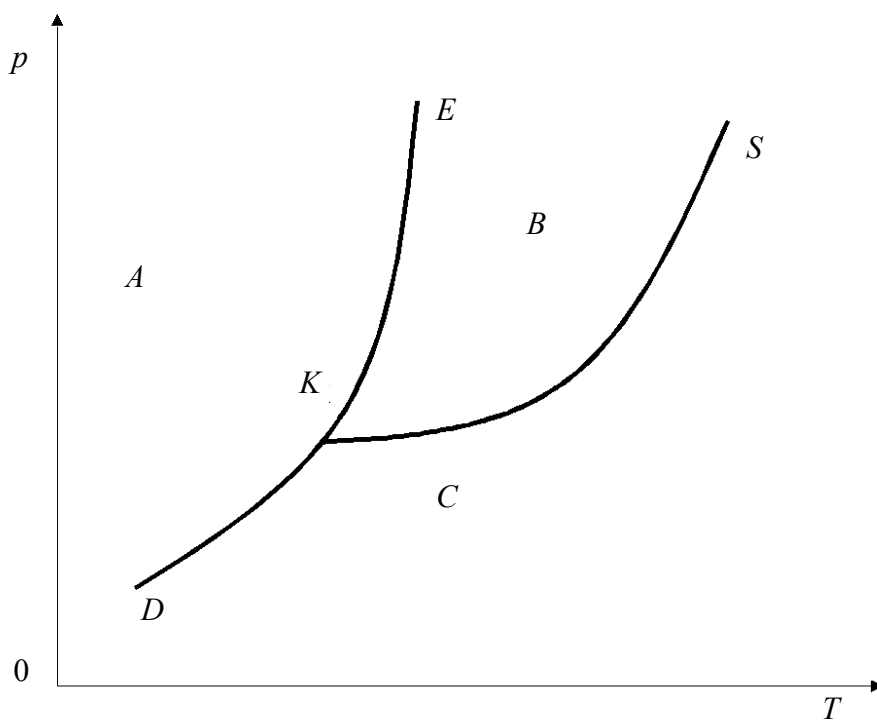
Эксперыменты на рэальнай таварна-грашовай гаспадарцы праводзіць вельмі цяжка, а часцей за ўсё немагчыма, калі справа тычыцца аналізу гаспадаркі ў шырокіх інтэрвалах скарасцей абарачэння грошай, узроўнях цэн, аб’ёмах выпуску-продажу тавараў. На мадэлях гэта рабіць значна лягчэй.

Мал. 1. Фазавая дыяграма таварна-грашовай гаспадаркі ў каардынатах « p - V »: геаметрычны вобраз раўнання (2): T_k – ізаскарасная залежнасць цэн спажывецкіх тавараў (p) ад агульнага аб’ёму продажу тавараў (V) пры крытычнай скорасці абарачэння грошай; T_1 – ізаскарасная залежнасць цэн спажывецкіх тавараў (p) ад агульнага аб’ёму продажу тавараў (V) пры $T < T_k$. Астатнія абазначэнні ў тэксце

Раўнанні (1) і (2) – гэта матэматычныя мадэлі таварна-грашовай гаспадаркі, якія ўлічваюць яе макрахарактарыстыкі (p , V , M і T) (1), а таксама яе манопалізаванасць і вытворчасць тавараў пры дапамозе сродкаў вытворчасці (2). Вядома, што матэматычныя раўнанні, якія апісваюць мадэлі працэсаў і з’яў рэальнага свету, аб’якавы да канкрэтнай прыроды апошніх. Адно і тое раўнанне можа апісваць працэсы і з’явы розных форм руху матэрыі (механічнай, фізічнай, хімічнай і г. д.). Неабходна ўлічваць, што законы ніжэйшай (меней складанай) формы руху матэрыі выконваюцца ў выпадку вышэйшай формы, а не наадварот. Паспрабуем вызначыць структурную (фізічную) мадэль, якой адпавядаюць гэтыя раўнанні. Як вядома, таварна-грашовае гаспадарка складаецца з мноства таваравытворцаў-прадаўцоў, якія ўзаемадзейнічаюць паміж сабой, маюць пэўную свабоду гаспадарчай дзейнасці і адначасова ў пэўнай ступені залежаць адзін ад другога. Гэта азначае, што яна з’яўляецца дынамічнай сістэмай, сістэмай многіх (мноствам) рухаючыхся ўзаемадзейных часцінак. Гэта статыстычная сістэма з кааператыўным характарам паводзін. Аб’ём сродкаў вытворчасці ў таваравытворцаў-прадаўцоў (b), які вызначае ступень іх эканамічнай свабоды, у сістэме многіх часцінак можна разглядаць як уласны аб’ём часцінак, гэта значыць аб’ём, недаступны другім часцінкам пад час іх руху (аналаг сіл адштурхоўвання, якія і вызначаюць памеры недаступнай другім часцінкам вобласці). Узаемную залежнасць таваравытворцаў-прадаўцоў можна разглядаць як узаемнае прыцяжэнне часцінак, а аб’яднанне таваравытворцаў-прадаўцоў, якое вядзе да павышэнню ступені манопалізацыі таварна-грашовай гаспадаркі, у такой мадэлі можна разглядаць як вынік дзейнічання сіл узаемага прыцяжэння часцінак. Аб’ём выпуску-продажу тавараў (V) – гэта агульны аб’ём, займаемы сістэмай, маса

грошай ва абарачэнні (M) – канстанта сістэмы (як вядома, для раўнаважнай таварна-грашовай гаспадаркі маса грошай ва абарачэнні з’яўляецца велічынёю пастаяннай), скорасць абарачэння грошай (T) – велічыня, якая характэрызуе сярэднюю скорасць руху часцінак. Выручку ад продажу тавараў можна разглядаць як энергію сістэмы. Паколькі цана тавараў з’яўляецца першай вытворнай ад выручкі па аб’ёму прадаж, то яна па сэнсу адпавядае ўдзельнай сілавой характарыстыкі сістэмы многіх часцінак (напрыклад, ціску і г. д.). Для спрашчэння аналізу будзем разглядаць, што таварна-грашовае гаспадарка складаецца з аднатыпных (аднолькавых, неадметных) таваравытворцаў-прадаўцоў. Гэта дазваляе разглядаць таварна-грашовую гаспадарку як аднакампанентную сістэму многіх часцінак. Рэальныя сістэмы, адпавядаючыя вышэйапісанай мадэлі, шырока распаўсюджаны і вывучаюцца рознымі навукамі, у прыватнасці фізікай [8, с. 303-528]. Характэрным прыкладам з’яўляецца малекулярная сістэма (рэчыва). Для малекулярнай сістэмы раўнанне (1) адпавядае раўнанню стану ідэальнага газу, а раўнанне (2) – раўнанню стану рэальнага газу.

Мал. 2. Фазавая дыяграма таварна-грашовай гаспадаркі ў каардынатах « p - T »: фаза A і B – недасканалая канкурэнцыя (фаза A – фізічнае рабства, фаза B – наёмная праца), фаза C – дасканалая канкурэнцыя (свабодная рыначная эканоміка)

Для разглядаемай намі мадэлі таварна-грашовай гаспадаркі « p - T » дыяграма [9, с. 431; 10, с. 146] прыведзена на малюнку 2. Стан сістэмы на дыяграме паказваецца кропкай, таму што месцазнаходжанне кропкі цалкам вызначаецца яе абсцысай (T) і ардынатай (p). Такая кропка на дыяграме называецца фігуратывунай кропкай. Аналіз дыяграмы паказвае, што таварна-грашовае гаспадарка можа знаходзіцца ў шасці стацыянарных станах, тры з якіх з’яўляюцца ўстойлівымі (A , B і C), а астатнія тры – няўстойлівымі, пераходнымі (A - B , B - C , A - C). Устойлівыя станы называюцца фазамі. Вядома, што фаз тыпу фазы A можа быць некалькі [9, с. 28-42]. Адносна нядаўняе адкрыццё вадкіх крышталёў дазваляе лічыць, што апошняе можа быць уласціва таксама фазе B . У адпаведнасці з тэорыяй фазавых раўнаваг фазы A і B адпавядаюць

залежным паводзінам часцінак, пры гэтым для фазы A характэрна большая залежнасць паводзін часцінак, чым для фазы B . Для фазы C характэрны практычна незалежныя паводзіны часцінак (у нашым выпадку таваравытворцаў-прадаўцоў). Адзначым, што фаза C на малюнку 2 адпавядае фазе II на малюнку 1, фаза B – фазе I, а лінія KS – лініі $k-q$. Пры павышэнні V і (або) T член a/V^2 імкнецца да нуля, а раўнанне (2) – да раўнання $p(V-b) = MT$, якое па характару адпавядае раўнанню (1). Раўнанне (2) ў першым набліжэнні апісвае паводзіны фаз I (B) і II (C), а таксама пераходнага паміж імі стану. У тэорыі фазавых раўнаваг раўнанне, якое апісвае паводзіны фаз A , B і C і пераходныя паміж імі станы адсутнічае, а фаза A апісваецца ўласным эмпірычным раўнаннем [11, с. 236]. З улікам вывадаў тэорыі катастроф для аднамернай фазавай прасторы (аднакампанентнай аднароднай сістэмы) [1, с. 347], тэарэтычнае раўнанне для фазы A павінна быць раўнаннем пятай ступені тыпу $ax^5 + bx^4 + cx^3 + dx^2 + ex + f = 0$.

Для сістэм, адпавядаючых разглядаемай намі мадэлі, выконваецца правіла фаз Гіббса [9, с. 28-29; 11, с. 451]: $F + f = K + 2$, дзе F – колькасць фаз; K – колькасць кампанентаў; f – варыянтнасць паводзін сістэмы. З гэтага правіла вынікае, што для аднакампанентнай сістэмы $f = 3 - F$. У такім разе для адной фазы ($F = 1$) ва ўмовах раўнавагі рэалізуецца біварыянтны тып паводзін: $f = 2$. Гэта азначае, што незалежна можна змяняць два з трох параметраў таварна-грашовай гаспадаркі, напрыклад p і T , p і V , T і V . Ва ўмовах раўнавагі двух фаз ($F = 2$) рэалізуецца манаварыянтны тып паводзін сістэмы: $f = 1$ (незалежна можна змяняць толькі адзін параметр таварна-грашовай гаспадаркі з трох: напрыклад, p , V або « T »). Ва ўмовах раўнавагі трох фаз ($F = 3$) рэалізуецца нонварыянтны тып паводзін сістэмы: $f = 0$ (ні адзін з параметраў таварна-грашовай гаспадаркі немагчыма змяняць).

Нонварыянтнаму тыпу паводзін сістэмы (нонварыянтнай раўнавазе, раўнаважнаму суіснаванню трох фаз: A , B , C) на дыяграме « $p-T$ » адпавядае кропка « K ». Лініі KE , KD і KS з'яўляюцца граніцамі фаз (дакладней пагранічнымі паміж фазамі абласцямі). Кропка « K » разам з сыходзячымі да гэтай кропкі лініямі KE , KD і KS , а таксама палямі фаз (A , B , C) складаюць фігуру, якую называюць «трохпраменевай зоркай», для якой трайнае кропка з'яўляецца вяршыняй. Манаварыянтнаму тыпу паводзін (суіснаванню двух фаз: $A-B$, $A-C$, $B-C$) адпавядаюць лініі KE , KD і KS . Біварыянтны тып паводзін рэалізуецца, калі ў якасці сістэмы разглядаецца адна з трох фаз (A , B , C або, інакш кажучы, ўчасткі дыяграмы DKE , EKS і DKS) (мал. 2).

Стан аднакампанентнай сістэмы, дакладней пераменная стану (адзін з трох параметраў сістэмы: p , V , T) вызначаецца двума (астаткавымі) параметрамі, якія называюцца незалежнымі пераменнымі або кіруючымі параметрамі сістэмы. Апошнімі часцей за ўсё выбіраюцца параметры T і p . Параметр V звычайна выбіраецца ў якасці залежнага (пераменнай стану сістэмы).

Якім тыпам эканамічных (вытворчых) адносін адпавядаюць фазы A , B , і C таварна-грашовай гаспадаркі?

Вядома, што асноўнымі эканамічнымі адносінамі з'яўляюцца адносіны ўласнасці на сродкі вытворчасці. Яны характарызуюцца формай (прыватная і грамадская) і правамі (валоданне, распараджэнне-кіраванне і выкарыстанне). Прыватная форма ўласнасці падраздзяляецца на працоўную і працоўную. Працоўная форма ўласнасці можа быць толькі мелкай (відавочна, што чалавек сваёй працай у адзіночку не можа за перыяд працаздольнага жыцця стварыць буйную ўласнасць) і яна ўжо даўно выціснута, знішчана працоўнай формай уласнасці, памеры якой неабмежаваны (буйнай уласнасцю). Як вядома, болей буйная ўласнасць эканамічна

болей эфектыўна і ўся эканамічная гісторыя чалавецтва – гэта гісторыя ўзбуйнення, канцэнтрацыі ўласнасці (капіталу).

Для прыватнай формы ўласнасці чыстымі (першароднымі) з'яўляюцца два тыпу залежнасці таваравытворцаў: фізічнае (прававое, антычнае) рабства і наёмная праца (эканамічнае рабства, як яе назваў К. Маркс [7, с. 702]).

Таму як фазы А і В адпавядаюць залежным вытворчым адносінам (ступень залежнасці для фазы А з'яўляецца большай, чым для фазы В), а фаза С адпавядае практычна незалежным адносінам, то фазу А можна ідэнтыфікаваць як эканамічны ўклад, для якога характэрным з'яўляецца фізічнае рабства (рабаўладальніцкі лад), а фазу В – як эканамічны ўклад, для якога характэрным з'яўляецца наёмная праца (буржуазнае грамадства). Фазу С можна ідэнтыфікаваць як свабодную рыначную эканаміку. Адсюль вынікае, што эканоміка краін з наёмнай працай і прыватнай уласнасцю на сродкі вытворчасці, у тым ліку прамыслова развітых краін, не з'яўляецца свабоднай рыначнай эканомікай і прынцыпова не можа ёю быць. Адпаведна яна не з'яўляецца і найбольш развітай формай рыначнай эканомікі. Па гэтай прычыне яна не можа быць узорам пры рэфармаванні эканомікі другіх краін, у тым ліку і эканомікі Рэспублікі Беларусь. Узорам з'яўляецца мадэль свабоднай рыначнай эканомікі с незалежнымі таваравытворцамі.

Як дасягнуць стану свабоднай рыначнай эканомікі?

Зараз уся ўвага па пошуку мадэлі эфектыўнай эканомікі сканцэнтравана на змене формы ўласнасці. Беспадстаўна лічыцца, што прыватная форма ўласнасці з'яўляецца асновай рыначнай эканамікі і без яе існаванне таварна-грашовай гаспадаркі немагчыма. Адзначым, што гэта нікім, ніколі і нідзе не было навукова абгрунтавана. Тым не меней буйную ўласнасць (нацыялізаваныя сродкі вытворчасці, дзяржаўную маёмасць) прапануюць прыватызаваць (раздрабіць), зрабіць мелкай. Але мелкая ўласнасць неэфектыўна, як сведчыць эканамічная гісторыя. Узнікае пытанне, як сумясціць дзяржаўную (дакладней грамадскую, гэта значыць буйную) ўласнасць з таварна-грашовай гаспадаркай, з рыначнай эканомікай?

Неабходна звярнуць увагу на тое, што эфектыўнасць таварна-грашовай гаспадаркі залежыць не толькі ад формы ўласнасці, але і ад правоў уласнасці. Па меры ўзбуйнення ўласнасці правы ўласнасці становяцца ўсё больш важнымі для эфектыўнасці эканомікі.

Зараз, калі твар эканомікі ва ўсіх краінах вызначаецца буйнымі прадпрыемствамі, самым важным для эфектыўнасці эканомікі з'яўляецца права распараджэння-кіравання сродкамі вытворчасці. Апошняе азначае, што эфектыўнасць сучаснай эканомікі вызначаецца эфектыўнасцю кіравання. Таму галоўную ўвагу трэба засяродзіць не на змене формы ўласнасці, а на змене правоў уласнасці.

Стан свабоднай рыначнай эканомікі можа быць дасягнуты, напрыклад з дапамогай крэдытных метадаў кіравання сродкамі вытворчасці. Грамадскую ўласнасць, гэта значыць мінулую назапашаную працу, увасобленую ў грамадскіх сродках вытворчасці, трэба перадаваць працоўным (таваравытворцам) не ў прыватную ўласнасць, а ў распараджэнне (кіраванне) на прынцыпах долевага крэдыту, у тым ліку натурнага крэдыту (арэнды). У арэнду можна перадаваць і прыродныя рэсурсы (зямлю, лес, радовішчы карысных выкапняў і г. д.). Крэдыт, як вядома, характарызуецца платнасцю, тэрміновасцю і зваротнасцю. Атрыманне долевага крэдыту павінна ажыццяўляцца, як і ажыццяўляецца атрыманне крэдыту зараз ва ўсім свеце, праз фінансавыя арганізацыі. Прынцып атрымання кожным працаздольным грамадзянінам права крэдытна- долевага распараджэння грамадскай уласнасцю павінен быць замацаваны ў канстытуцыі краіны. Гэты прынцып

аўтаматычна знішчыць наёмную працу, гэта значыць эканамічную залежнасць таваравытворцаў (працоўных), забяспечыць высокую эфектыўнасць эканомікі, а таксама пераход без страт да стану свабоднай рыначнай эканомікі. Гэты справядлівы дэмакратычны прынцып адпавядае прынцыпу «кожнаму па працы». Ён забяспечыць узнікненне добраахвотных асацыяцый таваравытворцаў (свабодна асацыяраваных таваравытворцаў, як пісаў Маркс) і строя «цывілізаваных кааператараў», аб якім марыў Ленін. Такі строй, адпавядаючы фазе С таварна-грашовай гаспадаркі, можна назваць сацыялістычным. Сацыялізм з яго лозунгам «кожнаму па працы» можа быць толькі рыначным, таму што толькі рынак (ні якісьці дзядзька, ні якаясьць кантора) можа справядліва ацаніць нашу працу, яе неабходнасць другім людзям, грамадству. Інакш кажучы, толькі рынак здолен вызначыць колькасць грамадска неабходнай працы, увасобленай у прадуктах, якія мы зрабілі. Гэта колькасць вызначаецца раўнаважнай цаной на рынку. Маркс лічыў, што гэта многафактарная задача можа быць вырашана разліковым метадам. У дзевятнацятым стагоддзі адносна такога роду задач аналагічныя погляды былі ў многіх вучоных, у тым ліку сусветна вядомых матэматыкаў, а не толькі ў Маркса. Але сучасная навука паказала беспадстаўнасць такога падыходу. Нягледзячы на гэта, аб'ектыўна працоўная тэорыя вартасці Маркса [7] не супярэчыць тэорыі гранічнай карыснасці, раўнаважнай рыначнай цаны (раўнавазе попыту і прапанавання) [12, с. 195-203; 13, с. 41-78]. Наадварот, апошняя канрэтызуе і пацвярджае яе. Раўнаважная цана (кропка перасячэння крывой попыту і крывой прапанавання) вызначае колькасць грамадска неабходнай працы, увасобленай у таварах.

Разгледзім зараз пераходныя станы таварна-грашовай гаспадаркі $A-B$, $B-C$ і $A-C$. З тэорыі фазавых раўнаваг вядома, што пераход ад адной фазы (I) да другой фазы (II) (мал. 1) праз пераходны стан, у вобласці якога магчыма змяненне V без змянення T і p (напрыклад, пераходны стан, падобны пераходнаму стану, абмежаванаму крывой « $g-d-k-m-w$ », ізаскарасная залежнасць тыпу T_1 на мал. 1), ажыццяўляецца праз утварэнне зародкаў новай фазы ў нетрах старой, а пераходны стан, у вобласці якога немагчыма змяненне V (напрыклад, пераход ад фазы B да фазы C праз ізаскарасную залежнасць тыпу Tk , мал. 1), ажыццяўляецца «імгненна» без утварэння зародкаў [14, с. 316-346]. У першым выпадку пераход называецца пераходам першага роду, у другім – другога роду [15, с. 271-272]). Пераход ад фазы A да фазы B таварна-грашовай гаспадаркі з'яўляецца пераходам ад фізічнага рабства да эканамічнага (наёмнай працы), ад рабаўладальніцкага ладу да ладу буржуазнага. Пры пераходзе першага роду ў нетрах рабаўладальніцкага ладу ўзнікаюць зародкі ладу буржуазнага (гэта вобласць, аналагічная па характару вобласці $g-d-k-f-q$ на мал. 1). Гэты пераходны стан у эканамічнай гісторыі атрымаў назву феадальнага ладу. Пераход ад феадальнага да буржуазнага ладу (вобласць, аналагічная вобласці « $q-f-k-m-w$ » на мал. 1), калі распадаюцца астаткі рабаўладальніцкага ладу пры панаванні ладу буржуазнага, спецыяльнай назвы не атрымаў. Магчымы таксама пераход ад рабаўладальніцкага ладу да ладу буржуазнага без утварэння зародкаў буржуазнага ладу (у некаторых краінах так і было). Пераход першага роду ад рабаўладальніцкага (прыгонніцкага) ладу да сацыялізму, калі ўзнікаюць зародкі сацыялістычнага ладу ў нетрах рабаўладальніцкага ладу, можна ідэнтыфікаваць як «азіяцкі спосаб вытворчасці», для якога характэрна дзяржаўная ўласнасць на зямлю (сродак працы) і абшчыннае землекарыстанне (фактычна распараджэнне зямлёй абшчынай на ўмовах натурнага крэдыту, узятага ў дзяржавы, натуральнай рэнты). З улікам дэспатычнага характару дзяржавы азіяцкі спосаб вытворчасці неабходна разглядаць не як перыяд пераходу грамадства ад першабытнага камунізму да рабаўладальніцкага ладу, а як пераходны перыяд ад

рабаўладальніцкага ладу да сацыялістычнага, калі ў нетрах рабаўладальніцкага ладу фарміруюцца зародкі ладу сацыялістычнага ў асобе абшчын, выплочваючых натуральную рэнту за карыстанне (распараджэнне) зямлёю. Далейшы пераход да сацыялістычнага ладу, калі распадаюцца астаткі рабаўладальніцкага ладу, у гісторыі чалавецтва не ажыццявіўся. Гэты шлях прапанавалі народнікі для Расіі, але ён быў неабгрунтавана адвергнут бальшавікамі. Пераход першага або другога роду ад буржуазнага да сацыялістычнага ладу яшчэ не ажыццявіўся ні ў адной краіне свету. Спроба ажыццявіць пераход ад рабаўладальніцкага (прыгонніцкага) ладу да сацыялізму на базе наёмнай працы ў СССР не магла скончыцца нічым іншым, як усталяваннем буржуазнага ладу ў яго завершанай форме (дзяржаўная ўласнасць і супольны распарадчык ёй у асобе партыі, дакладней партыйна-гаспадарчага актыву азначае нішто іншае, як вышэйшую форму прыватнай уласнасці). Так і адбылося. Цяперашняя спроба Расіі перайсці ад завершанай формы буржуазнага ладу да свабоднай рыначнай эканомікі праз утварэння мелкай уласнасці – гэта шлях у сярэдневечча. Катастрафічныя для эканомікі вынікі такой спробы ўжо відавочны.

У адрознення ад нежывой прыроды і жывёльнага свету чалавек – свядомая істота і можа ўплываць на сітуацыю (як прыхільнікі старой сістэмы могуць перашкаджаць з'яўленню новых форм гаспадарання, так і прыхільнікі новай сістэмы могуць прымусова ўвесці новыя формы гаспадарання). Не толькі быццё вызначае свядомасць, але і свядомасць вызначае быццё (быццё і свядомасць знаходзяцца ў зваротнай сувязі). Аналагам сіл прыцяжэння нежывой прыроды ў эканоміцы з'яўляецца манопалізацыя сродкаў вытворчасці (прыватная ўласнасць на сродкі вытворчасці). У нежывой прыродзе часцінкі самі па сябе не могуць змяніць уласцівыя ім сілы прыцяжэння і адштурхоўвання. Манопалізацыю і аб'ём сродкаў вытворчасці чалавек можа свядома змяніць (паменьшыць, павялічыць або зусім знішчыць). Гэта азначае, што фазавыя пераходы ў таварна-грашовай гаспадарцы могуць ажыццяўляцца свядома (для гэтага не патрабуецца вызначаны ўзровень развіцця прадукцыйных сіл), краінам непатрэбна «выспець» для такога пераходу. Адзінае, што патрэбна для гэтага – навукова абгрунтаваная тэорыя пераходу. «Выспяванне» краіны патрэбна пры стыхійным характары развіцця. Неабходна адзначыць, што ступень свядомасці чалавецтва (узровень грамадскай свядомасці) пакуль што застаецца нізкай і можна сказаць чалавецтва яшчэ толькі пераходзіць ад біялагічнай формы руху матэрыі да свядомай. Інакш кажучы, чалавецтва знаходзіцца па Марксу на этапе сваёй «перадгісторыі», а сапраўдная гісторыя чалавецтва, як свядомай формы руху прыроды, яшчэ не пачыналася. Аб гэтым сведчаць шматлікія безвыніковыя для працоўных спробы (паўстанні, рэвалюцыі) ўстанавіць справядлівы грамадскі лад. Апошняе ёсць нішто іншае, як рух, які апісваецца добра вядомай у біялогіі матэматычнай мадэллю Вальтэрра-Лоткі, улічваючай барацьбу папуляцый за існаванне (у разглядаемым намі выпадку – уладальнікаў сродкаў вытворчасці і тавараў вытворцаў-працоўных) [16, с.158].

Вывады:

1. Распрацавана новая канцэпцыя (фазавая тэорыя) таварна-грашовай гаспадаркі, згодна з якой таварна-грашовае гаспадарка можа існаваць у шасці стацыянарных станах, тры з якіх з'яўляюцца ўстойлівымі (фазы), а тры – няўстойлівымі (пераходныя станы).

2. Праведзена ідэнтыфікацыя фаз і пераходных станаў таварна-грашовай гаспадаркі як эканамічных укладаў (спосабаў вытворчасці).

3. Распрацаваная канцэпцыя дазваляе лагічна звязаць усе вядомыя эканамічныя ўклады таварна-грашовай гаспадаркі і прадказвае існаванне новых тыпаў эканамічных укладаў. Яна дазваляе растлумачыць незразумелыя раней эканамічныя працэсы, з'яўляецца далейшым развіццём фармацыйнай тэорыі развіцця грамадства.

Літаратура

1. Стюарт Ян. Концепции современной математики /Пер. с англ. – Мн.: Вышэйшая школа, 1980. – 384 с.
2. Глазьев С. //Российский экономический журнал. – 2002. – № 1. – С. 3-7.
3. Нужна новая парадигма развития экономики России //Проблемы теории и практики управления. – 2001 – № 5. – С. 124-127.
4. Фишер И. Покупательная сила денег /Пер. с англ.; Сост. и вступ. статья М.К. Бункина, А.М. Семенов. – М.: Дело, 2001. – 320 с.
5. Самуэльсон П. Экономика /Пер. с англ.: В 2-х т. – М.: НПО «АЛГОН», Машиностроение, 1997. – Т. 1. – 335 с.
6. Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 608 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения: В 9-ти т. – М.: Политиздат, 1987. – Т. 7. – 811 с.
8. Левин В.Г. Курс теоретической физики: В 2-х т. – М.: Физматгиз, 1962. – Т. 1. – 696 с.
9. Аносов В.Я., Озерова М.И., Фиалков Ю.А. Основы физико-химического анализа. – М.: Наука, 1976. – 504 с.
10. Физическая химия: В 2-х кн. Кн. 1: Строение вещества. Термодинамика: Учебник для вузов /К.С. Краснов, Н.К. Воробьев, И.Н. Годнев и др. – 3-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 2001. – 512 с.
11. Физическая энциклопедия /Гл. ред. А.М. Прохоров; Ред. кол. Д.М. Алексеев, А.М. Балдин, А.М. Бонч-Бруевич и др.: В 5-ти т. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – Т. 1. – 704 с.
12. Маршалл А. Принципы экономической науки /Пер. с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – Т. 2. – 312 с.
13. Бартенев С.А. Экономические теории и школы (история и современность). – М.: Изд-во «БЕК», 1996. – 352 с.
14. Русанов А.И. Фазовые равновесия и поверхностные явления. – Л.: Химия, 1967. – 388 с.
15. Физическая энциклопедия /Гл. ред. А.М. Прохоров; Ред. кол. Д.М. Алексеев, А.М. Балдин, А.М. Бонч-Бруевич и др.: В 5-ти т. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – Т. 5. – 760 с.
16. Амелькин В.В., Садовский А.П. Математические модели и дифференциальные уравнения. – Минск: Вышэйшая школа, 1982. – 271 с.

Паступіў у рэдакцыю 20.05.2002 г.